

صبر جمیل از منظر قرآن

مینا نامی^۱

چکیده

صبر و استقامت عصاره‌ی همه‌ی فضیلت‌ها و خمیر مایه‌ی همه‌ی سعادت‌ها و ابزار وصول به هرگونه خوشبختی است. در این مقاله صبر جمیل به عنوان یک ویژگی برجسته و خاص در رفتار انسان‌های مومن توصیف می‌شود و به عنوان یک راه حل اساسی در برابر سختی‌ها و مصیبت‌هاست. صبر جمیل یعنی تحمل و بردباری در مقابل بلا و یا مصائب بشمار می‌رود که با حفظ روحیه‌ی امیدواری و توکل به خداوند است که می‌تواند بر این موارد صبر کند. پژوهش حاضر به روش توصیفی، تحلیلی و با مراجعه به منابع کتابخانه‌ای و با هدف معرفی صبر جمیل از منظر قرآن انجام گرفته و در پایان به این موارد رسیده است؛ تسلیم به اراده‌ی خدا و امیدواری در برابر مصائب. در نتیجه این مقاله به شرح صبر جمیل، نمونه‌های قرآنی آن و تأثیرات آن بر زندگی افراد می‌پردازد.

کلید واژه‌ها:

صبر، صبر جمیل، قرآن، استقامت.

۱ - طلبه سطح ۲ - حوزه علمیه خدیجه خاتون (س)

مقدمه

یکی از بارزترین و زیباترین صفات اخلاقی در فرهنگ و معارف اسلام صبر جمیل است که در آیات و روایات به عنوان یک فضیلت ارزشمند برای مومنان معرفی شده است. معنای صبر جمیل فراتر از تحمل ساده‌ی سختی‌ها و مصائب است بلکه به معنی یک بردباری عمیق و آگاهانه اشاره دارد که فرد با ایمان به خدا و تقدیر الهی، مشکلات و سختی‌ها به عنوان یک امتحان الهی می‌نگرد. در همه‌ی زمان‌ها انسان‌هایی بوده و هستند که صبر آن‌ها زبانزد و مثال زدنی است. در میان پیامبران الهی که هر یک ویژگی خاصی از فضایل اخلاقی را دارا بودند، حضرت ایوب علیه السلام به عنوان پیامبر صبور شناخته می‌شود که در برابر مشکلاتی همچون از دست دادن مال و سلامتی و فرزندان الگوی صبر و استقامت بود. تا جایی که به خدا پناه برد و از او خواست او را در برابر وسوسه‌های شیطان مقاوم‌تر کند. از آن جایی که هدف واقعی و حقیقی آدمیان رسیدن به قرب الهی بوده و کمال واقعی همان تقرب به خداست پس پیروزی واقعی انسان زمانی است که به آن هدف والا دست یابد و در پایان به این سوالات پاسخ می‌دهیم که صبر جمیل از منظر قرآن چیست؟ آیا هر نوع صبری، صبر جمیل است؟ آیا صبوری پیامبران هم همراه با جزع و فزع بوده است؟ یا اینکه صبر به معنای رها کردن فعالیت و تلاش تلقی می‌شود؟

مفهوم شناسی

معنای لغوی و اصطلاحی «صبر»^۱

صبر به معنای شکیبیدن، شکیبایی و پائیدن است و مترادف صبر: آرام و قرار و بردباری است. به علاوه صبر عبارت است از: ثبات نفس و اطمینان آن و مضطرب نگشتن و مقاومت کردن در بلا یا و مصائب، به گونه‌ای که سینه انسان تنگ نشود و خاطرش پریشان نگردد. در فرهنگ اخلاقی، صبر عبارت است از وادار نمودن نفس به انجام آنچه که عقل و شرع اقتضاء می‌کنند و بازداشتن از آنچه عقل و شرع نهی می‌کنند.

معنای لغوی و اصطلاحی «جمیل»

جمیل به معنای آراسته، پریچهر، خوب و خوشنما است و دیگر اینکه جمیل عبارت است از: «زیبایی» برای خدا، چیزی جز کمال واقعی او نیست. و آدمی هنگام مواجهه با چهره‌های زیبا آن را «جمیل» می‌یابد.

اهمیت صبر

عام‌ترین و مهم‌ترین صفت انسانی بازدارنده صبر است. «صبر» در لغت عربی به معنای در حبس و تنگنا و محدودیت قرار دادن است.^۲ و برخی نیز آن را بازداشتن نفس از اظهار بی‌تابی و بی‌قرار دانسته‌اند.^۳

با توجه به تعاریف مذکور «صبر» یک صفت نفسانی بازدارنده و عامی است که دارای دو جهت عمده است. از یک سو گرایش‌ها و تمایلات غریزی و نفسانی انسان را در قلمرو عقل شرع محدود می‌کند و از طرف دیگر نفس را وادار می‌کند که در برابر عقل و شرع مسئولیت پذیر باشد و به وظایف الهی خود پایبند باشد و دشواری آن‌ها را تاب بیاورد.

صبر و بردباری از اوصاف برجسته‌ی پیامبران الهی و اولیای الهی هستند. اما برخی از آن‌ها نمونه‌ی بارز شکیبایی اند. نظیر صبر حضرت ایوب علیه السلام در برابر رنج‌های فراوان، بیماری‌های بسیار شدید که موجب شد تا خانواده و بستگان نزدیکش از او فاصله بگیرند. به گونه‌ای که تنها ماند. نه یارای حرکت داشت و نه کسی بود تا او را کمک کند، اما هرگز لب به ناله و شکوه نگشود و جز به خدای متعال به کسی متوسل نشد. شکیبایی حضرت ایوب در برابر حوادث و ناملایمات به اندازه‌ای زیبا و برجسته است که در فرهنگ دینی ما «صبر ایوب» عنوان نمادینی شده که زبانزد خاص و عام است.^۱

۱- زبیدی - تاج العروس - ج ۷

۲- همان

۳- جوهری، صحاح اللغة - ج ۲ - ص ۷۰۶

حقیقت صبر و استقامت

برخی از مردم تصور نادرستی از « صبر » دارند و آن را به نشستن و دست روی دست گذاشتن و رها کردن فعالیت و تلاش تفسیر می کنند. همانگونه که برخی تص ویر نادرست دیگری از آن را ارائه داده و آن را به تسلیم شدن در مقابل هر ظلم و ستمی معنی کرده اند. اما صبری که جایگاه خاص و ویژه دارد. هیچ یک از این تفسیرها را بر نمی تابد شاهد این مطلب آیهی شریفه ۲۵۰ سوره بقره است: « وَ لَمَّا بَرَزُوا الْجَلُوتَ وَ جُنُودَهُ قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا اقْدَامَنَا وَ انصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ » و هنگامی که (طالوت و یاران با استقامتش) در برابر جالوت و سپاهیان او قرار گرفتند گفتند: پروردگارا! پیمانه ی شکیبایی و استقامت را بر ما بریز و قدم های ما را ثابت بدار! و ما را بر جمعیت کافران، پیروز بگردان.^۲

همانگونه که مشاهده می کنید صبر در این آیهی شریفه نه به معنی خانه نشینی و رها کردن تلاش و فعالیت است. و نه به معنی پذیرش ظلم و ستم، بلکه برعکس طالوت و همراهانش از خداوند صبر و استقامت طلب می کنند یا در سایه ی تلاش و فعالیت و نبرد با خصم و مبارزه با ظلم و ستم، بر دشمن پیروز شوند و ظلم و ستم آن ها را قطع نمایند.

انواع صبر

صبر انواع و اقسامی دارد که آنچه در آیهی شریفه ۲۴۰ سورهی بقره به آن اشاره شده یک نوع آن است: صبر در مقابل معصیت، صبر در مقابل طاعت و عبادت، صبر در مقابل شهوات، صبر در مقابل اموال حرام، صبر در مقابل پست و مقام، صبر در مقابل وسوسه های شیطان، صبر در مقابل هوای نفس و مانند آن را از جمله انواع صبر است.^۱ اگر صبر و استقامت نباشد ممکن است تمام زحمات و تلاش های انسان بر باد رود و آنچه در طول زندگی با زحمت و مشقت آورده، همه را از دست بدهد.^۲

۱- پیامبران در قرآن، جوادی آملی - ج ۷ - ص ۷۴ - ۷۳.

۲- بقره: آیه ۲۵۰.

و در مراتب عالی‌تر « صبر در مدارج طاعت الهی » که در نهایت به بالاترین کمالات برای انسان منتهی می‌گردد که « و جعلنا هم ائمه یهدون با هرنا لما صبروا و کانوا با یاتنا یوقنون » چون صبر ورزیدند از بین آنان بعضی از امامانی قرار دادیم که به امر ما هدایت می‌کنند، آری آنان به آیات ما یقین داشتند.^۳ حضرت زین‌العالدین علیه‌السلام تجسم کامل مکتب صبر می‌باشند. نمونه‌ی بارز این صبر در جریان نهضت عاشورا به نمایش گذاشته شد. با توجه به مصائب انبوهی که در این جریان به حضرت وارد گردید که هر کدام از آن‌ها کوه را آب می‌کند و تحمل حضرت در تمام این موارد، می‌توان به میزان صبر حضرت واقف شد. که بعضی از این مصائب، مصائب ناشی از کشته شدن پدر و برادران و یاران و چه مصائب ناشی از فشار و ایداء و ددمنشی دژخیمان اموی به خود آن حضرت و به سایر اسراء کربلا وارد گردید.^۴

نشانه های صابران

در صبر بصیرت و مراقبت کارآیی فراوانی دارد و درجات صبر به درجات ایمان و سیر و سلوک انسان به سوی خدا مرتبط است، که صبر و پایداری نقش زیر بنایی در توفیق انسان برای درک و ریاضت مواهب و نعمت های الهی، اعم از نعمت های مادی و معنوی و در نعمت های معنوی، نعمت شهود و وصال دارد.

رسول الله صلی الله علیه و آله فرمود: علامه الصابر فی ثلاث: « اولها ان لایکسل، و الثانیه ان لایضجر و الثالثه ان لایشکو من ربه تعالی، لانه اذا کسل فقد ضیع الحق، و اذا اضجر لم یؤد الشکر، و اذا اشکامن و به عزوجل فقد عَصاه ^۱ » نشانه ی صبران سه چیز است: تنبلی نمی‌ورزند، دوم آنکه افسرده و دلتنگ نمی‌شوند و سوم آن که از پروردگارشان شکوه نمی‌کنند؛

۱- بقره: آیه ۲۵۰.

۲- والاترین بندگان، مکارم شیرازی، ص ۲۵۴ - ۲۵۲.

۳- سجده: آیه ۲۴.

۴- دانشنامه امام سجاد.

علیه السلام فرمودند: « قَالَ إِنَّمَا أَبْتَلَىٰ وَ حُزْنِي إِلَى اللَّهِ وَ اعْلَمَ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ^۱ » من غم و اندوهم را تنها به خدا می گویم، نه به دیگران و از خدا چیزهایی می دانم که شما نمی دانید^۲.

تفسیر و جمع بندی الگوی صبر و اسطوره‌ی استقامت

در میان پیامبران الهی که هر یک ویژگی خاصی از فضائل اخلاقی را (به صورت درخشان- تر) دارا بودند. حضرت ایوب علیه السلام به عنوان پیامبر صبور شناخته می شود. او الگوی صبر و مقاومت در برابر مشکلات بود. به همین دلیل حالات او در سوره‌ی «ص» موقعی که مسلمانان در مکه تحت فشار شدید قرار داشتند. به عنوان یک سرمشق بزرگ نائل شد و به مسلمانان درس صبر و استقامت داد. درست است که نام یا سرگذشت حضرت ایوب ۱۴هـ السلام در چندین صورت از قرآن آمده است ولی مشروح تر از همه در صورت «ص» دیده می شود.^۶

در آیه‌ی ۴۴ سوره‌ی «ص» آمده است: « ما ایوب را شکیبایافتیم چه بنده‌ی خوبی بود که بسیار بازگشت کننده به سوی خدا بود. « اَنَا وَجَدَنَاهُ صَابِرًا نَعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ^۱ »

حضرت ایوب علیه السلام به عنوان یک آزمون بزرگ، گرفتار مصائب عظیمی شد تا درجه‌ی شکرگزاری او آشکار گردد و به مقام قرب پروردگار نزدیکتر شود.

او که اموال، زراعت و گوسفندان فراوان و فرزندان لایق و برومند و متعدد داشت در یک آزمون بزرگ، همه چیز حتی فرزندان خویش را از دست داد و خود نیز به بیماری شدیدی مبتلا شد. آن حضرت آن چنان از درد به خود می پیچید، ولی هیچ یک از این امور، از شکر او نسبت به درگاه خداوند نکاست. زخم زبان های زیادی از دوست و دشمن شنید، مصیبتی که شاید بالاترین مصائب بود. گاهی عباد و راهبان بنی اسرائیلی به دیدنش می آمدند و به صراحت می گفتند: تو چه گناه عظیمی کرده ای که به این عذاب «الیم» گرفتار شده ای؟ ولی آن حضرت باز رشته‌ی صبر از او کف نمی داد. و چشم‌ی زلال شکر و سپاس الهی را به

۱- یوسف: آیه ۸۶.

۲- اخلاق در اسلام، مکارم شیرازی، ج ۲- ص ۴۳۳.

کفران و ناشکری الوده نمی ساخت. تنها کاری که کرد بعد از مدتی طولانی به پیشگاه خداوند عرض کرد: بار پروردگارا شیطان مرا به رنج و عذاب افکند (و انتظار گشایش از تو دارم) : « وَ اذْكُرْ عَبْدَنَا اِيُوبَ اِذْ نَادَى رَبَّهُ اِنَّهُ مِنْ سَيِّئِ الْمُقْسِمِينَ وَ نَجَّيْنَاهُ مِنْ كُلِّ غَلَابٍ وَ اَوْفَيْنَاهُ وَ عِدَّتِمْ اَنْ نَّجِيَنَّهُ مِنْ كُلِّ غَلَابٍ وَ كَرَّمْنَا فِيْهِ الْاِسْمَ الْكَبِيْرَ وَ هُوَ الْيَسْبِقُ الْاَوَّلَ مِنْ عَذَابِ الْاٰخِرِ » (سوره انعام: ۸۴-۸۷) هنگامی که این پیامبر عظیم الشان تمام مراحل این آزمایش بزرگ را پشت سر گذاشت و با کوهی از صبر و استقامت در برابر مصائب بزرگ ایستادگی کرد و شیطان را شرمندتر و مایوس تر ساخت، درهای رحمت الهی به روی او گشوده شد و نه تنها اموال و فرزندان او به لطف الهی به او بازگشت، بلکه افزونتر از آن نصیبش و از همه مهم تر به مقام پر افتخار: « نَعَمْ الْعَبْدُ اِنَّهُ اَوَّابٌ » رسید. و به گفته ی ابن مسعود مفسر و قاری معروف: (این افتخار را برای خود در طول تاریخ بشریت ثبت کرد که هر سلسله ی صابران تا روز قیامت خواهد بود. « رَأْسُ الصَّابِرِيْنَ اِلَى يَوْمِ الْقِيَامِ »)^۷

صبر جمیل

«صبر بر طاعت» بسیار فراتر از «صبر مصیبت» و بسیار فروتر از «صبر از معصیت» می باشد چه بسیار کفار که به امید غرض فانی، تلخی حوادث را به جان خریدند و چه بسیار معتبدانی که در برابر معصیت وسوسه گناه، دلهایشان را لرزاند از این روست که صبر از معصیت مقام بسیار شامخی را دارا است.

قال رسول الله: « الصبر ثلاثة صبر عندالمصيبة و صبر على الطاعة و صبر عن المعصية. فمن صبر على المصيبة حتى و من صبر على الطاعة كتب الله له سمائة درجة ما بين الدرجة الى الدرجة كما بين تخوم الارض الى منتهى العرش^۱. صبر سه گونه است. صبر هنگام مصیبت و صبر بر طاعت و صبر از معصیت، پس هر که بر مصیبت صبر نماید تا آنکه آنرا با تسلی زیبایش برگرداند، خداوند رایش سیصد درجه ثبت می نماید که فاصله یک درجه تا درجه

۱- ص: آیه ۴۴.

۲- ص: آیه ۴۱.

۳- ص: آیه ۴۴.

۴- تفسیر روح البیان، ج ۸- ص ۴۵.

دیگر همانند فاصله‌ی میان آسمان تا زمین است و هر که بر طاعت صبر نماید خداوند برایش ششصد درجه می‌نویسد که فاصله‌ی یک درجه تا درجه‌ی دیگر همانند فاصله‌ی میان عمق زمین تا عرش می‌باشد و هر که از معصیت صبر نماید خداوند برایش نهصد درجه ثبت می‌نماید که فاصله‌ی یک درجه تا درجه‌ی دیگر همانند فاصله‌ی میان عمق زمین تا انتهای عرش می‌باشد. صبر خود مراتبی را دارا است: صبر به همراه جزع و فزع بدون جزع و شکایت که « صبر جمیل » است.

صبر جمیل دو گونه است: صبر صابران و صبر شاکران، اولی بر تلخی‌ها شکیبایی نشان می‌دهد و دومی جز شیرینی نعمت چیزی نمی‌بیند بر آن شکر می‌نماید و این صبر همان مطلوب اولیای الهی و اولوالألباب می‌باشد: « اَلْهَمَّ اِنِّی اَسْئَلُكَ صَبْرَ الشَّاكِرِیْنَ لَكَ » (دعای ماه رجب) و در زیارت عاشورا در پاسخ زینب علیه السلام به ابن زیاد این معنی جلوه گراست: « اَلْهَمَّ لَكَ الْحَمْدُ حَمْدَ الشَّاكِرِیْنَ لَكَ عَلٰی مُصَابِهِمْ » بار خدایا همه ی ستایش‌ها تو را سزد ستایشی همچون ستایش شاکران بر مصیبت وارده شان. زینب علیه السلام: « ما رایت الا جمیلا » (جز زیبایی چیزی ندیدم)^۲

نتیجه گیری

همانگونه که از معنای لغوی و اصطلاحی صبر به دست آمد: به معنای شکیبایی و استقامت است. صبر انواع مختلفی دارد که از جمله صبر بر طاعت، صبر بر مصیبت و صبر بر معصیت است که بالاترین آنها صبر بر طاعت می‌باشد که درجات بالایی دارد و این همان صبری است که مطلوب اولیای الهی بوده است.

در طول زندگی بشر صابران زیادی بوده که الگوی این صابران حضرت ایوب علیه السلام بوده است. و دیگر اینکه می‌توان از حضرت یعقوب در فراق حضرت یوسف و صبوری‌های

۱- کافی، ج ۲- ص ۹۱.

۲- تدبر در قرآن - نقی پور فر - ص ۲۳۸ - ۲۳۷.

حضرت زینب سلام الله و امام سجاد علیه السلام در واقعه‌ی عاشورا نام برد. هر صبری نتیجه‌ی دلخواه ندارد و مورد تأیید نیست مگر صبری که همراه جزع و فزع و ناشکری نسبت به پروردگار نباشد.

منابع و مأخذ

.....

*نهج البلاغه

۱. جوادی آملی - عبدالله - سیره ی پیامبران در قرآن - جلد ۷ - قم - مرکز نشر اسراء - چاپ دوم - ۱۳۷۹ ش
۲. جمعی از نویسندگان - دانشنامه امام سجاد - پایگاه تخصصی عاشورا - کتاب دیجیتال - شماره دیجیتالی ۱۰۷۰۸
۳. جوهری - اسماعیل - صحاح اللغة - ج ۲ - بیروت - نشر دارالعلم للملایین - ۱۴۰۷ ه.ق
۴. حقی - اسماعیل - تفسیر روح البیان - ج ۸ - بیروت - نشر دارالفکر - چاپ اول
۵. راغب اصفهانی - حسین - مفردات الفاظ قرآن - دمشق - نشر دارالقلم - ۱۳۷۴
۶. رودگر - محمد جواد - آئین برنامه سازی سیر و سلوک در قرآن - نشر مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما ی جمهوری اسلامی ایران - چاپ دوم - ۱۳۸۸
۷. زبیدی - مرتضی - تاج العروس - ج ۷ - بیروت - نشر دارالفکر - چاپ اول - ۱۴۱۴ ه.ق
۸. قرطبی - محمد بن احمد الجامع الاحکام القرآن - ج ۹ - تهران - انتشارات ناصر خسرو - چاپ اول - ۱۳۶۴
۹. کلینی - محمد - الکافی - ج ۲ - قم - نشر دارالحديث

۱۰. قرضاوی- یوسف- سیمای صابران در قرآن ترجمه « الصبر فی القرآن»- مترجم محمد علی لسانی -قم- ۱۳۷۸
۱۱. محمدی ری شهری - محمد- میزان الحکمه- ج ۶- قم- نشر مکتب العلم الاسلامی- چاپ دوم- ۱۳۶۷
۱۲. مکارم شیرازی- ناصر- اخلاق در اسلام - ج ۲- قم- تهیه و تنظیم جمعی از فضلا مدرسه امام علی بن ابی طالب - چاپ اول- ۱۳۷۷
۱۳. مکارم شیرازی - ناصر- تفسیر نمونه- ج ۹- تهران- دارالکتب اسلامیة ۱۳۷۴
۱۴. مکارم شیرازی - ناصر- والاترین بندگان: شرح و تفسیر آیات عباد الرحمن- قم- انتشارات نسل جوان- چاپ دوم ۱۳۸۷
۱۵. نقی پور فر- ولی الله- پژوهش پیرامون تدبر در قرآن- تهران- نشر اسوه- چاپ دوم- ۱۳۷۴

سایت

۱. Fatofa< <https://abadis.ir>
۲. <https://bankmaghaleh.ir>
۳. <https://www.makarem.ir>
۴. <https://nameniko.ir>
۵. google<<https://www.yjc.ir>
۶. <https://alvahy.com>
۷. Dehkada<<https://vagehyab.com>
۸. <https://fa.wikifeqh.ir>
۹. <https://www.ghbook.ir>